

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи номзадии Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна дар мавзуи «Таҳлили лингвистии ҳайати лексикии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01. –
Забони тоҷикӣ – Душанбе, 2024. – 195 саҳ.

Дар партави роҳнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯз то рӯз ба илм рӯй овардани ҷавонон ва ба масъалаҳои муҳимми илмӣ рӯ овардани онҳо боиси дастгирист.

Мутобиқати диссертатсия ба ихтисос ва самти илм, ки аз рӯи онҳо диссертатсия ба ҳимоя пешниҳод шудааст. Дар дарозии беш аз ҳазор сол аз тарафи ходимони миллати тоҷик қорҳои зиёди лексикографияе ба вучуд омадаанд, ки онҳо барои ниғаҳдошти забони тоҷикӣ ва нишон додани қудрати ин забон дар давраҳои гуногуни таърих мусоидат намудаанд. Дар асоси луғатномаҳои давраҳои гуногун аз як тараф фонди асосии луғавию таркиби луғавии забон муайян шуда, тавоноии забон дар замони таълифи онҳо муайян гардад, аз тарафи дигар бо туфайли онҳо имкон фароҳам меояд, ки қабатҳои луғавию семантикии забон, баромади забонии воҳидҳои луғавӣ ва роҳу воситаҳои сохташавии морфемаҳои луғавӣ ошкор гардад. Ин аст, ки таҳқиқи лингвистии яқояки онҳо зарур аст.

Яке аз асарҳои мондагори миллати тоҷик «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» мебошад, ки ба калами устод Садриддин Айнӣ тааллуқ дорад. Ин яке аз аввалин луғатномаҳоест, ки дар давраи нави тараққиёти забонамон рӯи қор омадааст ва дар тури мавҷудияташ аз он ҳазорон нафар шоирону нависандагон, олимон, муаллимон, аспирантону унвонҷӯён ва ашхоси иштиёқманд истифода кардаанд. Дар ин луғатнома беш аз ёздаҳуним ҳазор калима гирд омадааст, ки онҳо дар ҳаёти маънавии миллатамон нақши калон доранд. Бо як нигоҳ ба ин асар маълум мегардад, ки он аз қабатҳои гуногуни луғавие таркиб ёфтааст, ки марбут ба забонҳои гуногун ва забони зиндаи халқамон мебошанд. Ин хусусиятҳо ниёз ба баррасии илмӣ доранд, ки онро унвонҷӯ Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна ба уҳда гирифта, дар мавзуи «Таҳлили лингвистии ҳайати лексикии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» диссертатсия пешниҳод кардааст, ки ба самти забоншиносӣ, махсусан,

ба бахши забони тоҷикӣ ва шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 –
Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат менамояд.

Мубрам будани мавзуи диссертатсия. Таҳқиқи қабатҳои гуногуни луғавии забонамон ва дар ин замина нишон додани калимаю истилоҳоти соҳаҳои гуногун дар марҳилаи кунунӣ аҳаммияти муҳимми илмӣ дорад. Рӯйи қор овардани калимаҳои соҳавии дар луғатномаҳо нухуфта барои пурра қардани сафи истилоҳот мусоидат мекунад. Ин гуна лексемаҳо дар ҳаёти диалектизмҳое, ки дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С.Айнӣ гирд омадаанд ва, аксаран, умумихалқӣ шудаанд, фаровон аст. Ҳамчунин, дар ин самт калимаҳои иқтибосии аз забонҳои гуногуни дунё ба забони тоҷикӣ воридгардида метавонанд мусоидат карда, ҳангоми калимасозии забони тоҷикӣ истифода шаванд. Аз ин нуқтаи назар ба асари мондагори устод С.Айнӣ бингарем, хоҳем дид, ки дар ин самт маводи фаровони илмӣ медиҳад.

Бо вучуди қорҳои зиёди илмӣ дар самти айнаишиносӣ ба масъалаҳои забоншиносии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» қори диссертатсионӣ нашуда, масоили мазкур дар самти баррасии калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, иқтибосӣ ва калимасозӣ таҳқиқи илмӣ нашуда буданд ва, инак, барои ҳалли ин масоил Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна қамари ҳиммат баста, диссертатсия дар мавзуи «Таҳлили лингвистии ҳаёти лексикии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» пешниҳод қардаст, ки нақши муҳимме дар ҳалли хусусиёти вожагонӣю калимасозии забон ба шумор меравад ва ин ҷиҳатҳо мубрамии қори диссертатсиониро таъмин менамояд.

Дарачаи навгонии натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада ва нуқтаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд. Навгонии қори диссертатсионӣ дар он зоҳир меёбад, ки ҳаёти вожагонии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С. Айнӣ бори аввал таҳқиқи забоншиносӣ шуда, масъалаҳои марбут ба калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, таркиби вожагонии луғатнома аз ҷиҳати баромади забонии унсурҳои луғавӣ ва роҳҳои калимасозӣ ба таври мукамал мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтааст, ки дар пешафти соҳа нақши муҳимми илмӣ дорад.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда ҷолиб буда, диссертант дар назди худ перомуни мавзуи илмӣ-тадқиқотӣ вазифагузориҳо намуда, барои дифоъ хусусиятҳо, мазмуну моҳияти

диалектизмҳо, калимаҳои иқтибосӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии дар луғатнома ташреҳфтаро мабҳас қарор додааст.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия зикршуда. Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаҳо дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқот дар асоси маводи воқеии яке аз асарҳои мондагори устод С.Айнӣ «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» сурат гирифта, зимни баррасии хусусиятҳои лингвистии он аз осори назарии муҳаққиқони забардасти соҳаи вожашиносӣ ва калимасозӣ истифода шудааст. Дар қори диссертатсионӣ дақиқияти маълумот, интихоби дурусти роҳу равиши қор, мутобиқати меъёри истифодаи мавод, қорқарди омории он, қорқарди натиҷаҳои таҳқиқот ва теъдоди интишорот гувоҳи эътимоднокии қори диссертатсионӣ мебошанд. Хулосаи диссертатсияи Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна дар 9 банд гирд омада, дар онҳо муҳимтарин ва асоситарин бардоштҳои рисола навис дида мешаванд ва ба назари мо мазмуну муҳтавои қорро пурра инъикос менамоянд. Дар баҳши тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои қори диссертатсионӣ унвонҷӯ дар 5 банд пешниҳодҳои мушаххас ҷиҳати қоронии натиҷаҳои таҳқиқ пешниҳод қардааст, ки дар воқеъ дурнамои мавзӯи таҳқиқотӣ мебошанд.

Аҳаммияти илмӣ, амалӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо.

Аҳаммияти илмӣ-назарии мавзӯи диссертатсияи номзодии Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна дар он зоҳир мешавад, ки дар баррасии забоншиносӣ масоили назарии марбут ба вожагонӣ, дараҷа, меъёр ва моҳияти диалектизмҳо, калимаҳои иқтибосии аз забонҳои гуногуни дунё воридшудаю инъикоси онҳо дар осори лексикографӣ ва муайян сохтани вижагҳои қолибҳои калимасозии забони тоҷикӣ аз масоилест, ки дар баррасии онҳо ҳанӯз нуқтаи таммат гузошта нашудааст ва аз ин ҷиҳат қори диссертатсионӣ, ки дар заминаи маводи муътамади «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С.Айнӣ рӯйи қор омадааст, аҳаммияти қалони илмӣ-назарӣ дорад. Маводи назарии диссертатсия, натиҷаҳои илмии таҳқиқот, роҳу равиши қор, мақолаҳои нашршуда, дар таълифи масоили ҳамгун ва таълифоти мутахассисони забоншинос, унвонҷӯён, донишҷӯён ва дигар алоқамандони забони осори устод С.Айнӣ ва дар маҷмӯъ забони тоҷикӣ ҳамчун маводи назарии илмӣ метавонад ёрӣ расонад.

Ҳамчунин, аҳаммияти амалии таҳқиқ дар зоҳир мегардад, ки натиҷаи бадастомадаи онро метавон дар таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, навиштани дастурҳои забоншиносӣ ва баргузориҳои курс ва семинарҳои илмӣ-назариявӣ аз фанни забони адабии имрӯзаӣ тоҷикӣ истифода намуд. Дар ин асос, диссертатсияи унвонҷӯро метавон барои ҷомеаи муосир зарур арзёбӣ намуд.

Қисмати асосии таҳқиқ. Диссертатсияи Зоитова Моҳира Маҳмадҷусуфовна аз ихтисоршудаҳо, муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои диссертатсия, феҳрасти адабиёт, нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия иборат буда, дар ҳаҷми 195 саҳифаи чопи компютерӣ пешниҳод шудааст. Мутобиқи масъалаҳои матраҳшаванда ҳар боб аз ҷанбаҳои муносибу мувофиқ иборат мебошад, ки дар онҳо равиши муносиби илмӣ пайгирӣ шуда, бо ҷалби сарчашмаҳои илмӣ ва маводи назариявӣ амалии таҳқиқ мулоҳизаҳои муҳимми илмӣ сурат гирифта, натиҷагирӣҳои ҷолиби диққат ба назар мерасанд.

Дар диссертатсия масъалаҳои зарурати интихоб, дараҷаи таҳқиқ, ҳадафу вазифаҳо, усули таҳқиқ, наwgониҳо, аҳаммияти назариявӣ амалии мавзӯ равшан нишон дода мешаванд. Ба ин маънӣ, дар муқаддимаи диссертатсия мубрами мавзуи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи он, робитаи кор бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ, мақсаду вазифаҳо, объект ва мавзуи таҳқиқ, асосҳои назарӣ ва методологии таҳқиқ, сарчашмаҳои таҳқиқ, наwgонии илмии диссертатсия, нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ, мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доvtалаби дараҷаи илмӣ, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ, нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия ва сохтору ҳаҷми кор бо тартиби муайян шарҳ ёфтаанд.

Кори диссертатсионӣ бо мақсаду вазифаҳои мушаххас пайгирӣ шуда, нуқтаҳои асосие ба ҳимоя пешниҳод гардидаанд, ки дар самти таҳқиқи масоили вожагонӣ ва сохтори калимаҳо, махсусан, диалектизмҳо, иқтибосот ва қолибҳои калимасозии воҳидҳои луғавӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»¹-и С.Айнӣ тафсирёфта аҳаммияти махсуси илмӣ доранд.

Боби якуми диссертатсия «Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ ном дошта, фарогири 6 ҷанба буда, дар ҷанбаҳои он доир ба мафҳум, мазмуну моҳият ва хусусиятҳои калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, воҳидҳои луғавӣ марбут ба либос ва пояфзол, воҳидҳои луғавӣ марбут ба ҳайвонот ва

парандагон, растаниҳо, асбоби рӯзгор ва воҳидҳои луғавии марбут ба бемориҳо, бозиҳо, сохтмон, маҳсулот ва чизҳои гуногун, узвҳо, калимаҳои хешовандӣ, номи анвои хӯрок ва маҳсулоти хӯрок, хунарҳо, марбут ба шахс ва сифатҳои одамӣ, ранг, вожаҳо марбут макон ва замон, амалу ҳолат, номи амал ва ғайра мавриди таҳлилу баррасии илмӣ сурат гирифтааст.

Боби дуюми диссертатсия «Калимаҳои иқтибосӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» унвон дошта, фарогири 4 фасл мебошад. Дар фаслу зерфаслҳои ин боб, аввалан, бо ҷалби андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ доир ба масоили назарӣ ва омилҳои воридшавии иқтибосот ба забон ва моҳияту таъсири онҳо баррасии амиқи илмӣ сурат гирифта, баъдан перомуни калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ-муғулӣ, оромӣ, юнонӣ, чинӣ ва калимаҳои марбут ба забонҳои хеши бохтарӣ, портӣ, суғдӣ, модӣ дар «Луғатнома»-и С. Айнӣ таҳқиқи илмӣ гузаронида мешавад. Ҳангоми баррасии андешаҳои олимони усули пайиҳам овардани андешаҳои муҳаққиқон ва, зимнан, баёни андешаи унвончу дар тарҳи масоил дида мешавад, ки моҳияти илмии корро афзудааст. Таҳқиқи калимаҳои иқтибосӣ бо нишон додани омилҳои воридшавию мазмуну моҳияти онҳо анҷом гирифтааст, ки диди нави илмӣ дар баррасии луғатномаи устод С. Айнӣ мебошад.

Боби сеюми диссертатсия «Сохтори калимаҳои тафсиршуда дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» ном дошта, фарогири се фасл аст. Дар фаслҳои ин боб сараввал ба масъалаи таҳқиқи андешаҳои олимони зиёде дар баҳши калимасозӣ дасту панҷа гарм намуда, калимасозиро ҳамчун омилҳои лингвистии ташаккули таркиби луғавӣ дониста, хизмати луғатномаҳоро дар пешрафти хусусиятҳои вожасозӣ муҳим арзёбӣ мекунад. Унвонҷӯ аз баррасии маводи тафсиршудаи луғатномаи устод Айнӣ ба ин натиҷа мерасад, ки дар он калимаҳо аз ҷиҳати сохт сода, сохта ва мураккаб дар қолибҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Дар қорӣ диссертатсионӣ ба нақши пасвандҳо дар сохтани калимаҳо ва қолибҳои калимаҳои мураккаби копулятивию детерминативӣ аҳамияти махсуси илмӣ дода, доир ба ҳар пасванди калимасоз ва қолибҳои калимасозии вожаҳои мураккаб таҳқиқи ҳамаҷониба анҷом додааст.

Дар диссертатсия мутобиқи маводи луғатномаи устод С. Айнӣ пасвандҳои **-ӣ, -а, -ак, -ча, -гар, -анда, -ҷӣ, -ина, -акӣ, -иш, -вар, -ор, -дон, -гор, -вор, -она, -сор, -гоҳ, -истон, -зор** мавриди баррасии илмӣ қарор гирифта, дараҷаи серистеъмолию камистеъмолий ва омори сохташавии калимаҳо бо онҳо нишон дода мешавад.

Аз таҳқиқи унвончу муайян мегардад, ки калимаҳои мураккаб дар луғатномаи устод С.Айнӣ ба гурӯҳҳои мураккаби пайваст ва тобеъ тақсим шуда, исмҳои мураккаби пайваст бо қолибҳои тақрори асоси калимаҳо, миёнванди -у- ва миёнванди -о- ва калимаҳои мураккаби тобеъ ба ду гурӯҳ чудо шудааст. Дар гурӯҳи аввал чузъи якум ва дар гурӯҳи дуюм чузъи дуюм асосӣ мебошанд. Калимаҳои мураккаби гурӯҳи якум, асосан, дар қолиби факки изофат ва исмҳои мураккаби гурӯҳи дуюм бо қолибҳои исм+исм, исм+сифат, исм+феъл, сифат + дигар ҳиссаҳои нутқ, зарф + дигар ба вучуд омадаанд. Дараҷаи калимасозии ҳар як аз қолиб дар диссертатсия бо мисолҳо матраҳ шудааст.

Хулосаи диссертатсияи Зоитова Моҳира Маҳмадюсуфовна дар 9 банд натиҷагирии баҳсҳои илмӣ буда, дарки масъалаҳои илмӣ ва зехнияти касбии муҳаққиқро нишон медиҳанд.

Наشري натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ. Довталаби дараҷаи илмӣ перомунӣ мавзӯи диссертатсия 10 мақолаи илмӣ нашр кардааст, ки 5 мақолаи он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1 мақола дар конференсияи илмӣ байналмилалӣ ва 2 мақола дар маҷмуаи мақолаҳои конференсияҳои илмӣ ҷумҳуриявӣ ба чоп расидаанд. Маводи интишоргардида нуктаҳои асосӣ, натиҷаҳо ва мазмуну муҳтавои диссертатсияро пурра инъикос менамоянд. Теъдоди маводи чопшудаи диссертант ба талаботи банди 35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи Зоитова Моҳира Маҳмадюсуфовна ба талаботи бандҳои 31 ва 33-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд.

Диссертатсия аз ҷониби муаллиф мустақилона нигошта шуда, мазмуну моҳият ва мантиқи ягонаи дохилӣ дошта, масъалагузориҳо, сатҳи навовариҳои илмӣ диссертатсионӣ, шеваи нигориш, нуктаҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои амалие, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, услуби таҳқиқоти илмӣ саҳми шахсии диссертантро нишон медиҳанд.

Эродҳо ба диссертатсия. Дар баробари дастовард ва муваффақиятҳои илмӣ ва муҳокимаю натиҷагириҳои қобили тавачҷух

дар диссертатсия баъзе камбудию норасоихо дида мешавад, ки бо мақсади беҳбудии кор ва пешрафти корҳои таҳқиқии ояндаи муаллиф, зикри онҳоро зарур медонем:

1. Ба назари мо, дар унвони диссертатсия, ки «Таҳлили лингвистии ҳайати лексикии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» аст, агар калимаи лексикӣ ба вожагонӣ иваз мешуд, беҳтар буд.
2. Ҳамчунин, боби аввали диссертатсия, ки «Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» номгузорӣ шудааст, ниёз ба таҳрир дорад. Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар илм, асосан, бо вожаи диалектизмҳо баён мегарданд, ки дар диссертатсия истифода шудааст. Ин аст, ки номи боб дар шакли «Диалектизмҳо дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» номгузорӣ мешуд, муносибтар буд.
3. Дар диссертатсия ҷо-ҷо доир ба қабатҳои семантикӣ ишораҳо шавад ҳам, барои онҳо фасли алоҳидае дида намешавад. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки оид ба калимаҳои муродифу мутазод ва ҳамгун фасли алоҳида ҷудо шуда, баррасӣ анҷом меёфт.
4. Ба андешаи мо ҳамчун фасли алоҳида нишон додани «Матолиби муқаддамотӣ»-и боби 2 ва 3 чандон зарур набуд.
5. Фасли 6 боби 1 «Дигар қабатҳои луғавии халқӣ-гуфтугӯӣ» номгузорӣ шудааст, ки ба назари мо илмӣ нест.
6. Дар саҳифаҳои 35, 45, 59, 79, 106, 129, 154, 195-и диссертатсия ғалатҳои имлоиву техникӣ ва китобатӣ дида мешаванд, ки ислоҳи онҳо ба манфиати кор аст.

Бо вучуди ин, эродҳои мазкур хусусияти тавсиявӣ дошта, арзиши баланди илмии корро коста намекунанд ва ҳангоми таҳия ва нашри монография ба назар гирифтани онҳо ба манфиати кор мебуд.

Қисмати хотимавии тақриз. Диссертатсия бо равишу услуби илмӣ таҳия гардида, руйихамрафта пайдарпайии қисматҳои он риоя гардидаанд.

Автореферат ва мақолаҳои, ки доктараби дараҷаи илмӣ доир ба мавзуи кори диссертатсионӣ ҷоп намудааст, мазмуну муҳтавои асосии диссертатсияро фаро мегиранд. Дар маҷмӯъ, диссертатсияро кори илмӣ анҷомёфта меҳисобам.

Мавзуи интихобнамудаи унвонҷӯ ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқии шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.02.01. – Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат менамояд.

